

О. Ю. Булуков, доцент кафедри криміналістики Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого, кандидат юридичних наук

ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ В УМОВАХ ТАКТИЧНОГО РИЗИКУ

Розглянуто ситуації прийняття рішень в умовах тактичного ризику. Позначено проблеми прогнозування тактичного ризику й одержання позитивного результату. Звернено увагу на дві групи чинників, що впливають на прийняття рішень в умовах тактичного ризику.

Рассмотрены ситуации принятия решений в условиях тактического риска. Обозначены проблемы прогнозирования тактического риска и получения положительного результата. Обращено внимание на две группы факторов влияющих на принятие решений в условиях тактического риска.

Прийняття рішень в умовах тактичного ризику – найбільш поширена ситуація у слідчій діяльності. Сьогодні проблеми тактичного ризику від-

¹ Див.: *Карагодин В. Н.* Тактические операции в деятельности по распознаванию и преодолению способа сокрытия преступления / В. Н. Карагодин // Тактические операции и эффективность расследования. — Свердловск : Свердл. юрид. ин-т, 1986. — С. 56–59.

ображено в роботах Т. В. Авер'янової, Р. С. Белкіна, А. В. Дулова, Г. О. Зоріна, О. Н. Колесніченка, В. С. Комаркова, В. О. Коновалової, В. Ю. Шепітька та ін., але й досі відсутні фундаментальні дослідження питань, пов'язаних із прийняттям рішень в умовах тактичного ризику.

Прийняття рішень в умовах тактичного ризику завжди пов'язано з можливістю одержання негативного результату, що є наслідком наявності більшої чи меншої вихідної інформації для прийняття рішення. За таких умов перед особою, яка приймає рішення, постає питання: чи слід приймати таке рішення, яке може призвести до небажаних результатів, чи будуть очікувані результати переважувати над негативними?

Розглядати тактичний ризик, на нашу думку, необхідно за умови наявності певної слідчої ситуації, у якій приймається рішення, та її складності. Це пояснюється тим, що негативні наслідки прийняття рішення в простій ситуації настають через непередумані та хибні дії слідчого, а не внаслідок ризику, який у цьому разі є мінімальним. За своєю сутністю тактичний ризик є закономірним компонентом розслідування, специфіка якого робить прийняття рішень в умовах тактичного ризику типовим явищем. Однак не можна стверджувати, що тактичний ризик притаманний будь-якій ситуації прийняття рішення. Існування такого підходу занижує вимоги, що ставляться до особи, яка приймає рішення, відносно наслідків його прийняття, нібито надає їй право «на помилку». Ситуації прийняття рішення, коли особа, яка його приймає, розраховує тільки на позитивний результат своїх дій, відкидаючи будь-які можливі негативні наслідки, є ситуацією, у якій ризик відсутній взагалі. Це пояснюється тим, що при прийнятті рішення в умовах тактичного ризику завжди існує можливість «програшу», і ця ймовірність є невід'ємною частиною інформаційної моделі тактичного ризику. На думку В. Є. Богинського, «уявлення про настання негативних наслідків як одного із варіантів застосування ризику дозволяє слідчому не бути неозброєним і розгубленим у певній ситуації»¹.

Для успішного вирішення питань розслідування в ситуації тактичного ризику важливим етапом прийняття рішення є прогнозування настання можливих результатів. Прогноз можливий відносно: результатів слідчої дії при різних варіантах впливу на її хід і результати; можливої заміни слідчої дії іншою; поведінки зацікавлених у справі осіб; форм і способів протидії розслідуванню; місцезнаходження й переміщення розшукуваних осіб і прихованих об'єктів; невикористаних джерел доказової та орієнтуючої інформації². І в цьому зв'язку не можна погодитися із зауваженням В. Ю. Шепітька про те, що тактичний ризик може бути прогнозованим стосовно окремої процесуальної дії або тактичних прийомів її провадження (чи їх систем)³. Віднесення прогнозування тактичного ризику лише до обрання процесуальної дії або до

¹ Богинский В. Е. Рефлексивное управление при допросе : учеб. пособ. / В. Е. Богинский. — Х. : Юрид. ин-т, 1983. — С. 35.

² Див.: Белкин Р. С. Криминалистика: проблемы сегодняшнего дня. Злободневные вопросы российской криминалистики / Р. С. Белкин. — М. : НОРМА, 2001. — С. 152–154.

³ Див.: Шепітько В. Ю. Криміналістична тактика (системно-структурний аналіз): монографія / В. Ю. Шепітько. — Х. : Харків юрид., 2007. — С. 168.

тактики її проведення значно звужує прогнозування ризику, оскільки розроблення й прийняття тактичних рішень (а разом з тим і тактичний ризик, який є супутнім прийняттю рішень) охоплюють значно ширше коло чинників, які є складовими організації розслідування певного виду злочину.

Прогнозування тактичного ризику залежить від:

1) здатності суб'єкта до логічного впорядкування й уявного перероблення вихідних фактичних даних;

2) уміння моделювати слідчі ситуації та ситуації процесуальної дії, їх розвиток;

3) оцінки ймовірних наслідків виконання альтернативних дій;

4) можливості розроблення декількох програм діяльності¹.

Прогнозування позитивних наслідків прийняття рішень характерно для мотивованого ризику, коли враховується зваженість аргументів: «виграш» або «програш». При цьому особа, яка приймає рішення, усвідомлює ризикованість своїх дій, але покладається на конкретні обставини, що допоможуть уникнути негативних наслідків, котрі можуть настати, свій досвід, спостережливість, здатність до аналізу, обсяг та якість зібраної інформації. Така оцінка «має суб'єктивний характер і у досвідченого слідчого вона точніше, ніж у слідчого з меншим досвідом»².

При розслідуванні ймовірність тієї чи іншої події складно прорахувати, і це пов'язане з тим, що при прийнятті рішення особа стикається із існуванням фактів, які ускладнюють цей процес. Індивідуальність ситуації прийняття рішення накладає відбиток на визначення дій особою, яка проводить розслідування. В умовах, коли неможливо чітко визначити позитивний результат прийняття певного рішення є можливість діяти від зворотного, тобто виявити варіанти його негативних наслідків і в такий спосіб визначити його ефективність.

У криміналістичній літературі висловлюється думка, згідно з якою в подібній ситуації можна планувати настання певних подій і в такий спосіб одержати так звану середню вигоду. Однак поняття «середня вигода» має умовне значення і не може сприйматися як типове явище при прийнятті рішення в умовах тактичного ризику.

Вигода від прийняття рішення може бути різною: більшою чи меншою. Це залежить від багатьох складників, а саме: певної кількості негативних варіантів наслідків і співвідношення їх із загальною кількістю можливих варіантів наслідків, як позитивних, так і негативних; якостей, притаманних особі, яка приймає рішення.

Визначення при прийнятті рішення умов тактичного ризику є не щось інше як установлення його ступеня – ступеня тактичного ризику. Очікування на більшу чи меншу вигоду при прийнятті рішення залежить від визначення ступеня тактичного ризику, діапазон якого може коливатися від мінімального до максимального. Постає питання щодо прийняття в умовах тактичного ризику рішення, яке було б ефективним. Це питання могло б бути

¹ Див.: Шепітько В. Ю. Вказ. праця. — С. 164.

² Белкин Р. С. Криминалистика: проблемы, тенденции, перспективы. От теории – к практике / Р. С. Белкин. — М. : Юрид. лит., 1988 — С. 133.

вирішене тоді, коли рішення й тактичний ризик, в умовах якого воно приймається, збалансовані між собою. Тобто, відносно рішення воно є оптимальним, а відносно ризику він є вмотивованим.

Оптимальність прийняття рішення може відобразитися в часі, який витрачається на це, залученні певних людських, технічних і фінансових ресурсів. Разом з тим рішення, яке приймається, має сприяти вирішенню завдань розслідування. Оптимальність повинна сприйматися як можливість прийняття рішення в певних умовах при мінімізації витрат на його прийняття й досягненні при цьому максимально можливого позитивного результату. Вмотивованість тактичного ризику – це його обґрунтованість, його певний ступінь, що є передумовою для прийняття оптимального рішення.

Можна говорити про дві групи чинників, що впливають на прийняття ефективного рішення в умовах тактичного ризику: об'єктивні та суб'єктивні.

До об'єктивних чинників слід віднести: особливості ситуації прийняття рішення, пов'язані з відсутністю чи невизначеністю наявної інформації, яка впливає на прийняття рішення; дефіцит часу; наявність випадковості в ході розслідування.

Аналізуючи об'єктивні чинники, треба зазначити, що при розслідуванні різних видів злочинів, особливо на початковому етапі, виникає необхідність приймати рішення в умовах тактичного ризику. У більшості випадків слідчий відчуває брак доказової та орієнтуючої інформації, одержання якої пов'язано з певними труднощами, що і зумовлює його наявність. Прийняття рішення в умовах невизначеності приводить до того, що передбачити заздалегідь наслідки його прийняття майже неможливо, і це не може влаштувати особу, яка приймає рішення. Шлях наважання – це шлях у нікуди. У слідчого завжди повинна бути альтернатива в прийнятті рішення, яка є структурним елементом тактичного ризику і дозволяє оцінити з точки зору позитива наслідки прийняття того чи іншого рішення.

Дефіцит часу як чинник, що детермінує прийняття рішення в умовах тактичного ризику, пов'язаний з необхідністю проведення значної кількості слідчих та інших дій при розслідуванні в певний проміжок часу. Важливість цього чинника зумовлена браком часу для ретельної підготовки до проведення слідчих дій і необхідністю прийняття тактичних рішень у складних умовах.

Наявність випадковості в ході розслідування як об'єктивний чинник обґрунтовується тим, що не всі події, тим чи іншим чином пов'язані з подією злочину, піддаються прогнозуванню. Неможливо передбачити випадкові явища, але їх «питома вага» досить велика. Наприклад, при розслідуванні злочинів, які вчиняються організованими злочинними групами, мають місце ситуації відмови свідками, потерпілими та підозрюваними від раніше наданих показань. Це спонукає слідчого до вивчення в ході розслідування різної випадковості для використання при прийнятті рішень і доказуванні¹.

¹ Див.: Садиков Р. Ф. Совершенствование механизма принятия тактических решений в условиях тактического риска при расследовании преступлений совершенных организованными преступными группами : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс, криминалистика, судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность» / Р. Ф. Садиков. — М., 2008. — С. 15.

До суб'єктивних чинників треба віднести досвід особи, її професійну підготовку, здатність до логічного мислення і рефлексивного управління, до спостереження, можливість моделювання наслідків обраних рішень.

Досвід особи, яка приймає рішення, та її професійна підготовка відіграють значну роль в аналізуванні й оцінюванні слідчої ситуації та обранні найбільш ефективної системи прийомів і напрямків розслідування. Аналіз слідчої ситуації повинен бути всебічним, глибоким та безперечним в логічному відношенні. Встановлення особливостей ситуації базується на особистому досвіді слідчого в розслідуванні аналогічних злочинів. Обрання найбільш ефективної системи прийомів розкриття конкретного злочину визначається не тільки глибиною аналізу і правильною оцінювання ситуації, а й творчим підходом до розв'язання проблем, що виникають¹.

Здатність до логічного мислення як суб'єктивний чинник передбачає використання формально-логічних методів пізнання (аналізу й синтезу, індукції й дедукції, аналогії й абстрагування) при прийнятті тактичного рішення. Використання зазначених методів сприятиме правильному мисленню в умовах тактичного ризику.

Рефлексивне мислення й управління як суб'єктивні чинники дають змогу імітувати міркування, оцінювати мотиви і поведінку особи та враховувати це при прийнятті тактичного рішення. Результативність, досягнення мети слідчим прямо залежать від того, наскільки швидко і в повному обсязі йому вдалося встановити мотиви протидії з боку особи, яка вчинила злочин. Переваги в рефлексії дозволять слідчому прийняти правильне рішення, враховуючи лінію поведінки особи злочинця.

Здатність до спостереження як суб'єктивний чинник має значення при сприйнятті об'єктів, вивченні їх специфіки та використанні одержаної інформації в ході прийняття тактичного рішення. Спостереження дає змогу визначити час прийняття рішення й найменший ступінь ризику одержання негативного результату через прийняття цього рішення.

Здатність до моделювання як суб'єктивний чинник дозволяє побудувати можливі моделі наслідків прийнятих рішень і докладно їх вивчити. Визначення можливих негативних наслідків певних рішень дасть змогу знайти засоби їх усунення і одержати позитивний результат, який і є метою прийнятого рішення.

Наявність зазначених ознак, на наш погляд, є детермінуючими чинниками прийняття рішення в умовах тактичного ризику, які надають можливість зробити висновок про ризикованість певного рішення й визначити ступінь тактичного ризику.

Визначення умов тактичного ризику є необхідним для обрання тактичного рішення, часу його прийняття й засобів, що його мінімізують. Дві особи в одній і тій самій ситуації можуть по-різному оцінювати тактичний ризик і визначити його ступінь, а отже, можуть по-різному бути впевнені у своїх діях і визначенні ефективності тактичного рішення.

¹ Див.: Колесниченко А. Н. Научные и правовые основы расследования отдельных видов преступлений : автореф. дис. на соискание уч. степени доктора юрид. наук / А. Н. Колесниченко. — Х., 1967. — С. 16.

Подальше розроблення проблем прийняття рішення в умовах тактичного ризику є актуальним через наявність тенденцій до посилення протидії, яку чинять злочинці правоохоронним органам. Високій науковий рівень організації розслідування злочинів і застосування новітніх методів розслідування можливі лише на основі глибокого аналізу слідчої практики й використання досягнень юридичних та інших наук. У цьому зв'язку ефективність прийняття рішень у процесі розкриття та розслідування злочинів є важливим чинником здійснення завдань кримінального судочинства.